

מערה כפולה ומכופלת

דורות של שליטים ומאמינים ערמו תוספות בנייה על שטחו של עפרון החתי, אך מעמקי המערה עדיין שרויים בסוד | תמר הירדני

קבריהם של אברהם ושרה, יצחק ורבקה וגם יעקב ולאה הזכורים לטוב שנטמנו כולם לבטח במערת המכפלה. בימי בית שני הקים המלך הורדוס מעל מערת המכפלה מבנה אבן מרשים שקירותיו דמו באופן מחשיד לכותלי הר הבית בירושלים ולמבנה הגדול שהקים באלוני ממרא שמצפון לחברון. העיצוב האדריכלי כמעט זהה: אבני ענק מוחלקות עם סיתות שוליים, נדבכים הנסוגים מעט פנימה ועמודים רבועים בולטים בסדר קצוב בחלק העליון, אשר נדמה כי כל עניינם הוא לקבוע את המושג 'סגנון הרודיאני' בקרב ארכאולוגים לעתיד לבוא.

בין צלב לסהר

עם פרוס עלינו התקופה הביזנטית הנוצרית במאה הרביעית התברר למרבה ההלם שאומות העולם לא מכירות בקושאן המקראי על מערת המכפלה ואף מתכחשות למדרש הנאה שרקחו חז"ל לנו בעניינה. הביזנטים סילקו את השומר היהודי מהמקום, חילקו את המבנה שמעל המערה לשניים ובנו בחלק המזרחי בזיליקת כנסייה מפוארת שאלה אסור היה ליהודים להיכנס. ברוב חסדם הם אפשרו ליהודים להתפלל בצד השני, כפי שתיאר הנוסע הנוצרי אנטונינוס מִפְּלֶקְנֵיָה שבאיטליה. הלה שוטט בארצנו במאה השישית ותיאר אינספור יהודים

שה למצוא בוגר מערכת החינוך הממלכתי דתי שלא השתתף בשיעור התורה המיתולוגי

ק

בכיתה א' שבו המורה הקריאה בגאווה לא מוסתרת את התעקשותו של אברהם אבינו לשלם לעפרון החתי טבין ותקילין על מערת המכפלה שלו. באיזו דרמטיות תיארה המורה את עפרון התחמך מתעקש לתת לאברהם את מערת הקבורה בחינם כדי שיקבור בה את שרה אשתו המנוחה, כשכל מטרתו היא באמת להוציא מאברהם בלי להתבייש סכום מפולפל של 400 שקל כסף עובר לסוחר ועוד להעמיד פנים כאילו שלו זה עולה יותר. רוב המקרים הסתיים השיעור המרגש במדרש חז"ל המפורסם לא פחות מהפסוקים, שהבהיר כי עפרון הטיפש נפל למעשה בפח של אברהם משום שלא הבין כי בהתעקשותו לשלם את מלוא הסכום פלוס מע"מ קנה לו אבינו חזקת עולמים בנכס החברוני:

אמר רב יודן בר סימון: זה אחד משלשה מקומות שאין אומות העולם יכולין להונות את ישראל לומר "גזולים הן בידכם", ואלו הן: מערת המכפלה ובית המקדש וקבורתו של יוסף (בראשית רבה ע"ט, ז).

כשמסמך טאבו זה בידיהם השתטחו קדמונינו ללא הפרעה במשך דורות על

חותר האדריכלות העוצמתית של הורדוס. קירות מערת המכפלה מזכירים את הכותל המערבי
צילום: Zairon

לאורך מאות השנים שבה התקוטטו ביניהם הנוצרים והמוסלמים על מערת המכפלה הייתה כניסתם של היהודים למקום נתונה לגחמותיו של השליט התורן

יעקב ולאח, ואומרים לתועים שהם קברי האבות ונותנין שם ממון. אבל אם יבוא יהודי שם שיינתן שכר לשוער של מערה, ויפתח לו פתח ברזל שהוא עשוי מבניין אבותינו, וירד אדם למטה במדרגות ונר דלוק בידו. וירד למטה במערה אחת ואין שם כלום, וכן השנייה, עד שיבוא אל השלישית והנה שם שיש קברים: קבר אברהם ויצחק ויעקב ושרה ורבקה ולאח זה כנגד זה, ועל קבריהם חתומים אותיות חקוקות באבנים. על קבר אברהם חקוק זה קבר אברהם, ושל יצחק זה קבר יצחק בן אברהם אבינו, ושל יעקב זה קבר יעקב בן יצחק בן אברהם אבינו, ועל האחרים זה קבר שרה וזה קבר רבקה וזה קבר לאח. ובמערה מדליקין שם עששית אחת בכל יום ויום ובכל לילה ולילה על הקברים. ושם חביות הרבה מלאות עצמות מישראל, שהיו מביאים שם מתיהם בימי ישראל, כל אחד ואחד עצמות אבותיו, ומניחין אותן שם עד היום הזה (ספר מסעות של בנימין מטודילה), הוצאת האוניברסיטה העברית תשכ"ז, עמ' כז).

הפוקדים את מערת המכפלה ומורשים להיכנס רק לחלק מהמבנה דרך מעבר נפרד.

הבזיליקה הביזנטית המדוברת נכבשה בהמשך על ידי המוסלמים, ואלה הפכו אותה למסגד אברהם וזרקו ממנה את כל הנוצרים. אלה חזרו בגלגול אירופי בתקופה הצלבנית וחיפפו מהמקום את המוסלמים, אך האחרונים חזרו בתרועת ניצחון עם צלאח א-דין במאה ה-12 והראו שוב לנוצרים את הדלת. לאורך מאות השנים שבהן התקוטטו ביניהם הנוצרים והמוסלמים על מערת המכפלה הייתה כניסתם של היהודים למקום נתונה לגחמותיו של השליט התורן. לעתים הם הורשו בנדיבות לב להיכנס ואף לצרף את עצמות מתיהם לחללים החצובים במערה שם למטה, ולעתים הם הורחקו ממנה לגמרי ויכלו רק לנופף בצער מרחוק לאבותיהם המנוחים. הנוסע היהודי המפורסם בנימין מטודלה שביקר בארץ ישראל ב-1170, בעיצומה של התקופה הצלבנית, תיאר איך הנוצרים מאמינים שקברי האבות במערת המכפלה הם במפלס העליון, בעוד היהודים יודעים את האמת:

ועשו הגויים שם שיש קברים על שם אברהם ושרה, יצחק ורבקה,

עד הסדק שבקיר

ושם ניתן רשות ליהודים להשתטח ולהתפלל נוכח החלון. אכן, בתוך החומה אשר על גבי המערה לא יוכלו להיכנס, ואני התפללתי נוכח החלון ההוא (זאב ענר, 'לטייל עם הסיפורים', עמ' 152).

השינוי הדרמטי באמת שחוללו הממלוכים במערת המכפלה היה איטום של כל הכניסות לחללים התת-קרקעיים וסגירתם כליל, גם בפני מוסלמים. רבי עובדיה סיפר מיהו בכל זאת בר המזל שזכה להיכנס למערה התת-קרקעית:

ובתוך המערה עצמה אשר בה קבורים האבות לא ייכנס לא יהודי ולא ישמעאלי, אבל עומדים הישמעאלים למעלה ודרך ארובה משלשלים למטה אבוקות דולקות שמדליקים שם תמיד בתוך המערה. והבאים להשתטח מן הישמעאלים מתנדבים מעות ומשלשלים בתוך המערה דרך הארובות ההן. וכאשר ירצו לקחת המעות משם, משלשלים בחבל נער קטן בתול אל תוך המערה ולוקח המעות ועולה (שם).

ההסדר הנ"ל נפסק בבת אחת כשהממלוכים כבשו את הארץ במאה ה-13 וגירשו ממערת המכפלה את הנוצרים ואת היהודים גם יחד. הם הדביקו למקום מסורות חדשות, כמו זו שגם יוסף קבור במערת המכפלה, ולחזוק המסורת בנו את אולם יוספיה שהוצמד למבנה ההרודיאני מדרום מערב. במקביל הם גם הוסיפו את המסגד הצפוני, הציבו את המינרטים המזדקרים במקום עד היום, חילקו את המבנה המרכזי לאולמות נפרדים ומתחו גרם מדרגות חיצוני לאורך קירו הדרומי מזרחי של המבנה, בואכה המסגד החדש. גרם מדרגות זה הפך למונומנט מרכזי מרגע זה והלאה, שכן הממלוכים הרשו ברוב טובם ליהודים ולנוצרים לעלות בו עד המדרגה השביעית בלבד ולהציץ מבחוץ דרך החלון אל מצבת אברהם שבפנים. רבי עובדיה מברטנורא שהגיע לארצנו מצפון מזרח איטליה ב-1488 תיאר את הרעת התנאים:

וחלון קטן יש מחוץ לחומה אשר על גב המערה, ואומרים שהחלון יורד למטה נגד קברו של אברהם אבינו,

במשך מאות שנים התירו ליהודים להגיע רק עד למדרגה השביעית. הכניסה למערת המכפלה בשנות העשרים של המאה העשרים

ראשים, כל כך הרבה שָׁעָר, עד שהם
ממורקים בליטוש מבריק ושמונוי
Pierre Loti, Jérusalem, Mardi)
27 mars 1896, Project Gutenberg
(online).

ילדה שהיא משלחת

אחרי מלחמת ששת הימים החזיר
הרב גורן את מערת המכפלה לשליטה
יהודית והציב באולם המרכזי ארון
קודש עם ספרי תורה. שר הביטחון
משה דיין נבהל מהמחטף והורה להשיב
את מפתחות המערה למוסלמים, כפי
שנעשה בהר הבית, אך הרב גורן נאבק
בהוראה ובהמשך ישראל אף הפקיעה
את המקום באופן רשמי. אלוף פיקוד
המרכז רחבעם זאבי הרס את גרם
המדרגות הממלוכי, ואתו את המדרגה
השביעית הידועה לשמצה.
משה דיין ניסה לחדש את הרעיון
ששימש מאות שנים קודם לכן – הפרדה
מפלסית בין המאמינים המוסלמים,
שימשיכו להתפלל בכיף שלהם בקומה
העליונה, לבין היהודים שיתפללו במערה
התת קרקעית. הבעיה כמובן הייתה
שהכניסות אל המערה נאטמו מזמן, וכל
שנותר הוא אותו פתח צר ברוחב נער
קטן. כאן נכנס לתמונה יהודה ארבל,

לשאלתנו למה זכה דווקא נער קטן
ובתול לכל הטוב הזה, התשובה היא
שהפתח ברצפת האולם שדרכו הוא
שולשל למטה היה כה צר עד שאדם
בוגר לא יכול היה לדחוף בו אפילו רגל.
שמרו נא פרט מידע קטן אך חשוב זה
להמשך סיפורנו.

במהלך השנים שונמכה גם חוויית
החלון במדרגה השביעית. הוא הוקטן
והפך בסוף המאה ה-19 לפשפש הצצה
דל ורועוע. הקצין והסופר הצרפתי פייר
לוטי שביקר במערת המכפלה ב-1894
תיאר ביומנו את החוויה הבלתי היגיינית
בעליל שחווה במקום:

בגובה פני הקרקע כמעט ישנו סדק
שדרכו מותר לנוצרים וליהודים
לתקוע את ראשיהם ולנשק את
המרצפות הקדושות. והערב
שוהים פה עולי רגל יהודים עניים
המשתטחים ומשרבבים את צווארם
כמו שועלים במחבוא ומנסים להצמיד
את שפתותיהם לקבר האב. ילדים
ערבים נחמדים ולגלגנים שנכנסים
בחופשיות למתחם מביטים בהם
בחיוך של זלזול. הקירות סביב החור
הזה שופשפו במשך מאות שנים על
ידי כל כך הרבה ידיים, כל כך הרבה

**"שמענו והכרנו את האגדות על
מי שנכנסו למערת המכפלה
ולא שבו, אבל הסקרנות
המדעית גברה על הכל"**

חברון נכנעה ללא קרב ומערת
המכפלה נפתחה שוב בפני יהודים.
האלופים רחבעם זאבי ועוזי נרקיס
ובניהם שר הביטחון משה דיין
משוחחים עם שומר מערת המכפלה
ביום כניסת צה"ל לעיר, 1967
צילום: משה מילנר, לע"מ

והשרטוטים שהוגשו לו וביקש לפגוש את הנערה האמיצה:

"לא פחדת מנחשים ומעקרבים?" שאל, והיא שמטה כתפיים ואמרה בתום, "לא, היה לי פנס". "היינו משפחה שטיילה המון וביקרנו בלא מעט מערות", היא אומרת עכשיו. "כמי שבלעה ספרי הרפתקאות זה נראה לי אז כהרפתקה מהממת" ... מנקודת המבט שלה היום הוריה נהגו בחוסר אחריות. "אני לא הייתי עושה דבר כזה לילד שלי ... שלשלו אותי עם חבל, פנס ונר לבדוק אם יש שם חמצן. היית מכניסה ילד שלך למקום שאולי לא חוזרים ממנו? מה היה קורה לו הייתי מאבדת את ההכרה? זה נורא מטורף ולא אחראי ... אני מרגישה סוג של אשמה וחרטה ... אני מרגישה שאני צריכה לבקש סליחה ממוסלמים שמאמינים במקום הזה" (דליה קרפל, "חסמב"ה במערת המכפלה", אתר 'הארץ', 31.5.2006).

התכנית הדו מפלסית נגנזה לבסוף, משהובן שהמוסלמים לא יגיבו בנועם על פתיחתה של קומת המרתף. בינתיים המשיך מסגד אברהם לפעול כרגיל, אך כניסת יהודים למקום הוגבלה לשעות מצומצמות מאוד במשך היום וגם אז לא לכל חלקי המתחם. עוד ועוד קולות זועמים החלו להישמע על ההתעלמות המקוממת מתקיעת הכף של אברהם ועפרון, ואחרי מאבקים נפתחה מערת המכפלה לכולם שווה בשווה לאורך כל שעות היום.

תיעוד מדעי

בינתיים הסקרנות באשר למסתתר מתחת לפני השטח גברה, ובאלול תשמ"א (1981) החליטו צעירים יהודים לפרוץ פנימה ולבדוק מה קורה מתחת לריצוף. החבורה, שהורכבה מחברי מדרשת חברון ובהם גם בחור חמד בשם נעם ארנון, ניצלה את הסליחות שנאמרו באמצע הלילה ובעיקר את תקיעות

ארזתם לבד?

◀ הארכאולוג הראשון בהיסטוריה שהורשה לחקור את צפונות מערת המכפלה היה החוקר הצרפתי לואי-אייג ונסאן שפשפש במפלס התת קרקעי ב־1922, בראשית תקופת המנדט. מהדו"ח שפרסם עולה שהוא לא הבין אל נכון את שראה וגם לא ממש תיארך נכונה את החרסים שליקט. פדיחה שכזאת.

◀ התלהבותן ההיסטורית של אומות העולם ממערת המכפלה הביאה את אונסק"ו להכריז ב־2017 על העיר העתיקה של חברון, כולל מתחם מערת המכפלה, אתר מורשת עולמי. אפשר שהיינו מתלהבים קצת יותר אילולא קבעה אונסק"ו שמדובר באתר מורשת פלשתיני דווקא.

הצעיר שנכנס בחשאי למעמקי המערה המשיך לחקור את תולדותיה והיה לאיש המורשת המקומי. נעם ארנון מארח את נשיא המדינה ריבלין בחברון, 2015
צילום: מרק נימן, לע"מ

מבכירי השב"כ, שנשלח לבדוק באיזו נקודה כדאי לפתוח פתח חיצוני. ארבל גייס את בתו הצעירה מיכל, נערה דקיקה בת 13, שנדלקה מיד על החוויה שהוצעה לה להשתלשל אל מערת קבורה עתיקה באישון לילה מתחת לאפם של המוסלמים עם פנס ופנקס ולתעד את ראות עיניה. בתשרי תשכ"ט (1968) נדחסה מיכל הקטנה ללא מורא דרך פתח בקוטר 28 סנטימטר אל בין מצבות ועצמות, רשמה, ציירה ותייעדה את מערכת החללים והמחילות, ורק אחרי שנים שאלה את עצמה מה לעזאזל חשב אביה ששלשל אותה לתוך מערה אפלה בלב עיר ערבית עוינת לצורך מחקר ארכאולוגי פוליטי מסווג. גם דיין כמעט התפלץ כששמע מאבא ארבל מנין הגיעו הרשימות

מודיעין שלום

איפה לאכול

מרכז גוטניק

למרגלות מערת המכפלה, חברון
כשר, חלבי, 02-9966682

מפגש התאומים

יהושע בן נון 25, קרית ארבע
כשר, בשרי, 02-9961282

חומוט בנדא

אזור התעשייה, קרית ארבע
כשר, פרווה, 058-7045050

עוד באזור

בית הדסה

מרכז מבקרים 'לגעת בנצח'
כניסה בתשלום, 072-2213660

תל חברון

כניסה חופשית בהזמנה מראש
050-5989787

סוסיא

עיירה יהודית קדומה
כניסה בתשלום, 1599-500037

במשך עשרים ימים בלבד, סביב החגים היהודיים והחגים המוסלמיים, שבהם המבנה פתוח כולו ליהודים או כולו למוסלמים בהתאמה. בשאר הימים אפשר פשוט לבקר במקום, להשתטח על קברי אבותינו ולהתרגש ממורשת השנים. □

תמר הירדני

מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

לאחר שיצאו מהמערה בשלום בלי פגע מסרו הצעירים את החרסים שמצאו לארכאולוג זאב ייבין, והוא נדהם לגלות כי הם מהמאה התשיעית או מהמאה השמינית לפסה"נ, כלומר מימי הבית הראשון. ייבין עורר סערה ושכנע את הבוסים שעם כל הכבוד לסטטוס קוו ולהתחשבות ברגשות של כולם מערת המכפלה חייבת להיבדק פעם אחת כמו שצריך. הדרמה הצליחה, וזמן מה אחר כך הוא הוביל משלחת ארכאולוגית אל מעמקי מערת המכפלה בליווי נציגי צה"ל. מסע החקר היה אמנם חד פעמי, אבל נעם ארנון המשיך ממנו עד להגשת עבודת דוקטור על תולדותיה של מערת המכפלה.

שנים רבות אחרי אותה הרפתקה לילית עוד הסתובב ארנון במעמד של אינדיאנה ג'ונס, עד שב-2011 גילה לתדהמתו שמישהו אחר הקדים אותו בחמישים שנה בדיוק. היה זה ג'ק סקלן, יהודי בן 97, שגילה לארנון כי ב-1931, כשהיה נער בן 17, הוא הגיע למערת המכפלה עם קצין בריטי קשוח שהכריח את השומר המוסלמי לפתוח להם את דלת הכניסה לקומת המרתף. הדברים המופלאים שראה סקלן תועדו בווידיאו ואפשר לטעום מהם באתר ynet תחת הכותרת "מערת המכפלה: המסתורין שמתחת לפני הקרקע".

ככל הידוע לנו לא נצפו עוד כניסות סודיות למערת המכפלה התת קרקעית, אך בכל הקשור למתרחש מעל לפני השטח המתיחות חצתה לא פעם את הגבולות, שלא לומר ריסקה אותם. האירוע הידוע ביותר הוא הטבח שערך ברוך גולדשטיין באולם התפילה בפורים תשנ"ד (1994) כאשר רצח 29 מתפללים מוסלמים. בעקבות האירוע נסגרה מערת המכפלה לגמרי בפני יהודים, אך לבסוף נפתחה שוב בשינוי משמעותי: המרחב חולק בהפרדה מוחלטת בין יהודים למוסלמים, והאולם המרכזי, אולם יצחק ורבקה, פתוח למתפללים מוסלמים בלבד. חלוקה זו מופרת

בעקבות הרצח שוב איבדו היהודים את זכות הכניסה למקום. אולם יצחק במערת המכפלה צילום: Zairon

השופר. אחרי שהחברים זיהו את המקום הנכון הם הלמו באבני הרצפה ונעלמו באפלה, כפי שתיאר לימים ארנון:

כשהגענו לאזור האבנים החוסמות הרמנו אותן עם הלום והגענו לקצה המנהרה, שם גילינו מרתף תת קרקעי. למרבה המזל או הנס הרגשנו שמתוך רצפת המרתף נושבת רוח, והבנו שבעצם יש פה קומה יותר עמוקה. הרמנו את האבנים וגילינו מנהרה חצובה בסלע. ההתרגשות כמוהן הייתה עצומה. המשכנו לזחול והסתבר שזו מערת המכפלה. זיהינו אותה לפי שני החללים שיש בה. עברנו מהמערה החיצונית אל המערה הפנימית, כשפתאום אני שם לב שאני זוחל בין עצמות של בני אדם. אז היה נהוג לקבור עצמות מתים בסמוך לקברותיהם של הצדיקים. היינו כולנו בהלם, מפוחדים. שמענו והכרנו את האגדות על מי שנכנסו למערת המכפלה ולא שבו, אבל הסקרנות המדעית גברה על הכל (נצחיה יעקב, "מחקר חדש מגלה: מערת המכפלה – מקום פולחן דתי עוד בימי בית המקדש הראשון", אתר ynet, 1.12.2020).